

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Олександр Бойко

•

НА ПЕРЕЛОМІ: СТУДІЇ З НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

(березень 1994 — квітень 1995 рр.)

Колесо історії не стоїть на місці. Підстрибуючи на камінні прорухунків, застряючи у багнюці протистоянь, раз по раз потрапляючи у ями протиріч, завдяки величезному напруженню фізичних і духовних сил народу воно все ж здійснює свої оберти, когось підносячи до вершин успіху, когось підминаючи під себе.

В результаті кожна остання крапка історичних студій приречена перетворитись на кому, яка під збільшувальним склом часу дедалі більше починає нагадувати знак питання. А на питання необхідно давати відповіді, принаймні намагатись.

Сторінки, які ви зараз читаете, і є спробою пройтись гарячими слідами історії. Автор не претендує на всебічний, ґрунтовний аналіз історичного розвитку України з квітня 1994 р. до квітня 1995 р.; його мета набагато скромніша: коротко зупинитись на подіях і фактах, що найбільш рельєфно вписались у новітню історію нашої країни цього періоду; простежити основні тенденції суспільного розвитку.

I. УКРАЇНА ПЕРЕД ВИБОРОМ: ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ВЕСНИ І ЛІТА 1994 р.

Вибори до Верховної Ради і вибори Президента України відбулися достроково, тобто раніше встановленого Конституцією терміну.

Чим пояснити необхідність такого незвичного для нас політичного рішення? Ключовою причиною є те, що у другій половині 1993 р., коли воно приймалося, Україну дедалі більше охоплювала криза, загострення і поглиблення якої неминуче вело до національної катастрофи і втрати самої державності. Деструктивні процеси дедалі більше набирали незворотного характеру, а діяльність вищих органів влади не забезпечувала соціально ефективного управління суспільством.

За час своєї діяльності Верховна Рада України дванадцятого скликання змінила 4 уряди, розглянула і схвалила 7 програм виходу з економічної кризи, що пропонувалися відповідними урядами. Жодна з них

не була реалізована у повному обсязі. «Звичайно, — підкреслював відомий російський економіст Г. Явлінський, — те, що робиться українським Кабінетом міністрів, у повному розумінні слова реформами назвати не можна. Скоріше це пожежні заходи...» (3, 2 квітня 1994 р.).

Непоследовними, половинчастими «пожежними заходами» наростання кризових явищ в економіці зупинити не вдалось.

Отже, існуючі до виборів владні структури не змогли забезпечити реалізацію кардинальних змін, що назріли в українському суспільстві. Виконавши свою роль у атрибутивній розбудові держави, вони дедалі більше не встигали за динамізмом швидкоплинного часу, не вписувались у жорсткий графік активного державотворення, який диктувала історія. Про становище аутсайдера світового марафону, у якому опинилась Україна, з болем і тривогою сказав поет:

В сусідів давно уже визріла осінь,

А в нас ще весна...

Бо ми ще молоді...

Ніяк не складемо державний екзамен

(7, 24 листопада 1994 р.).

Таким чином, вибори до Верховної Ради і вибори Президента України були об'єктивно назрілими і поклали початок оновленню вищих органів влади.

Згідно з Законом України від 18 листопада 1993 р. «Про вибори народних депутатів України», у 450 виборчих округах окружними виборчими комісіями було зареєстровано 5833 кандидати у народні депутати України. Це становило в середньому по 13 чоловік на один депутатський мандат (5, С. 14).

Варто підкреслити, що весняні вибори 1994 р. далеко виходили за межі свого формального призначення — сформувати законодавчий орган країни. Як слушно зазначає історик В. Литвин: «Вони покликані визначити напрямок поступу України, дати відповідь на sacramentalне питання «Куди йдемо?». Прискорити політичне структурування суспільства. Нарешті, й це чи не найголовніше, вони розцінювалися як політичні оглядини перед обранням глави держави — Президента України та формуванням місцевих органів влади» (6, С. 417)

11 травня 1994 р. нова Верховна Рада розпочала свою роботу з виступу голови Центрвиборчкому, котрий повідомив остаточні дані виборів. В результаті березнево-квітневого виборчого марафону було обрано 338 народних депутатів, серед яких 168 осіб належали до різних партій. Майже три чверті парламенту — віком від 25 до 50 років. До Верховної Ради України обрано представників 13 національностей, серед них українці склали майже 75% (2, 13 травня 1994 р.), Головою українського парламенту було обрано О. Мороза.

Порівняно швидко відбулась структуризація Верховної Ради України. На 1 липня 1994 р. у її складі нараховувалось 9 депутатських груп і фракцій: фракція «Комуністи України за соціальну справедливість і народовладдя» (84 депутати); фракція Народного Руху України (27); Соціалістична фракція (25); група «Центр» (38); група «Аграрники України» (36); група «Реформи» (27); група «Єдність» (25); група «Державність» (25); Міжрегіональна депутатська група (МДГ) (25); 20 народних депутатів не входили до складу фракцій і груп (2, 12 липня 1994 р.). Другий етап виборів, що відбувся у липні — серпні, суттєвих корективів у цей розклад політичних сил не вніс.

«Парламентарям, — підкреслював народний депутат О. Степанов, — дісталася від Верховної Ради минулого скликання непроста спадщи-

на. Фрагментарність у напрацюванні нової законодавчої бази, невизначеність у підходах до розробки Конституції країни, явно недосконалі ізоляціоністські підходи до зовнішньополітичної лінії держави — усе це і багато іншого від самого початку поставило народних депутатів у цейтнот. Давалася ознака і незавершеність виборів до Верховної Ради, що стало прямим наслідком непродуманого Закону про вибори, прийнятого попередниками» (2, 25 березня 1995 р.).

Незважаючи на складнощі початкового періоду, Верховна Рада України досить швидко подолати організаційну стадію і перейшла до законодавчої діяльності.

Протягом червня—липня 1994 р. в Україні відбулися президентські вибори. Із семи кандидатів у Президенти України (В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук) на виборах здобув перемогу Леонід Кучма, за кандидатуру якого у другому турі проголосувало 12 млн. 660 тис. чол., або понад 52%; за його основного суперника Л. Кравчука — 12 млн. 110 тис. чол. — 45%.

Вибори, як кажуть історики та політики, — акт, що не підлягає перегляду, але потребує аналізу.

Так які ж **здобутки і втрати**, а простіше кажучи, **підсумки** виборчих марафонів весни і літа 1994 р.?

1. Вибори, як дзеркало, відбили наростаючі структурні зміни у свідомості народу України: з одного боку — політичну поляризацію та радикалізацію; з другого — прогресуючу індіферентність, що є безпосереднім результатом загострення кризової ситуації в країні.

2. Розстановка сил у новообраній Верховній Раді України в початковий період характеризувалася: посиленням лівого крила; послабленням центру; сильною регіональною зорієнтованістю депутатів, яка була прямим наслідком мажоритарної виборчої системи; багатопартійним політичним забарвленням депутатського корпусу, що, на думку експертів, дає можливість прогнозувати наступну складну боротьбу політичних платформ і амбіцій (5, С. 42).

3. Голосуючи не стільки «за» нових політиків, скільки «проти» здійснюваного державного курсу, народ фактично проголосував за необхідність радикальних змін.

Отже, Україна зробила свій вибір, вибір, що фактично поклав початок не тільки оновленню вищих органів влади, а й реформуванню всього суспільства.

2. СТО ДНІВ ПРЕЗИДЕНТА: ВІД ЯКОЇ СПАДЩИНИ МИ ВІДМОВЛЯЄМОСЬ?

Гранично суперечливим і неоднозначним можна назвати просування України шляхом незалежності. Здавалось би, суверенітет, проголошений в серпні 1991 р., відкривав широкі, а головне, реальні перспективи радикального реформування усіх сторін суспільного життя в інтересах українського народу. Базою для успішного розв'язання цього завдання обгрунтовано вважався достатньо високий індустріальний, аграрно-технологічний, науковий та інтелектуальний потенціал України, який за загальновизнаними авторитетними оцінками був чи не найвищим серед республік колишнього СРСР.

Реформаційний потенціал посилювався і рядом **позитивних змін** у суспільно-політичному житті держави, що сталися з моменту проголошення незалежності України:

1. Покінчено з однопартійною системою та ідеологічним монополізмом.

2. Підірвано адміністративно-командні важелі керівництва в економіці.

3. Утверджено політичний суверенітет України як самостійної, визнаної світовим співтовариством держави.

4. Зріс рівень політичних свобод, розпочалось економічне розкриття особи.

Варто підкреслити, що всі ці позитивні зрушення відбулись на фоні збереження в основному соціального спокою і злагоди у суспільстві.

Однак, незважаючи на позитивний вплив вказаних тенденцій, Україна на третьому році своєї незалежності потрапила у прірву небувалої за рівнем кризи. Про це переконливо свідчать прогресуючий спад виробництва, розвал фінансової системи, деградація соціальної сфери, системи освіти, науки та культури, посилення зубожіння населення, катастрофічне зростання злочинності, наростання політичної напруги. Україна, по суті, переживає системну кризу суспільства, що загрожує самим підвалинам незалежності та просто виживанню української нації.

У чому ж причини такого катастрофічного стану справ?

1. Непідготовленість українського суспільства до державотворчого процесу.

По-перше, рішуча відмова від існуючого до серпня 1991 р. зразка суспільного розвитку в умовах відсутності науково обгрунтованої моделі побудови незалежної держави зумовила на перших порах втрату орієнтирів, розгубленість, розчарування, а в кінцевому результаті тривалий «урочистий марш на місці» на роздоріжжі реформ.

По-друге, перетворення розпочалися за вкрай низького рівня політичної, економічної культури мислення. Три роки тому у суспільній свідомості домінуючими були настрої невдоволення, викликані наслідками застою і невдачами перебудови. Сама ж мета отримання Україною незалежності уявлялася нечітко і мала швидше характер емоцій, а не свідомого вибору.

По-третє, варто пам'ятати, що політично самостійною Україна стала цілком несамостійно, практично внаслідок своєїрідної закономірної випадковості, пов'язаної з невдалим лутчем ортодоксальної частини номенклатури колишнього СРСР у серпні 1991 р., а не внаслідок внутрішніх політичних процесів — національно-визвольних змагань чи демократичних домагань української політичної контреліти, яка почала формуватися у 1988 — 1991 рр. Тому в момент проголошення Україною незалежності в суспільній свідомості ще не встигло з'явитися і закріпитися розуміння масштабу завдань створення в Україні нового суспільства (12, С. 134; 8, С. 17).

До того ж, як слушно зазначає відомий канадський історик О. Субтельний, відсутність «героїчного періоду» в історії творення нової української держави (часу спільних зусиль, боротьби і жертв) ускладнює формування «міфу творення» — стандартної риси нових державних утворень. Брак «героїчного періоду» також означає відсутність героїв та страдників, з лав яких, як правило набирались кадри, необхідні для процесу державотворення (13, С. 66, 67).

На перебіг подій останніх трьох років, очевидно, суперечливо вплинула і ментальність народу України, у якій природна толерантність, спокій, зважений підхід до вирішення складних справ, приязне ставлення до іншого, чужого; працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, близькість до землі, природи в цілому поєднуються з відсутністю

почуття національної єдності, примиренністю до негативних явищ у житті, терплячістю, слабкістю здорових амбіцій.

На жаль, має певну рацію поет, коли пише:

Кожен українець — це троїсті музики:

Одне — думає, друге каже, третє робить.

Від того у нас результат великий,

Що перший — спородить, то третій — точно угробить.

(7, 29 листопада 1994 р.).

Свою негативну роль відіграли і залишки та напластування «радянської ментальності» у суспільній свідомості українського народу — пасивність особи — відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, напоказ, головне — створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості — відчуття власної неадекватності в силу некомпетентності та непрофесіоналізму, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність та хамство; патерналізм — перекладання на владу вирішення власних проблем; безпорадність — надія на вирішення проблем ззовні, на чіюсь гуманітарну допомогу (1, С. 35).

2. Застарілі виробничі відносини та деформована структура народногосподарського комплексу, які дістались у спадок.

В одній з політологічних статей автори для розуміння того, що сталося після 1 грудня 1991 р., вдаються до метафори. Вони вказують, що в кінці цього такого багатого на політичні події року Україна раптом виявила, що вона має м'язову масу Гулівера у вигляді військово-промислового комплексу, металургійного, вугільного та ін. комплексів. Усі вони перед тим працювали на весь колишній Союз і от раптово дістались суверенній республіці як неочікуваний спадок після її «катапультації у незалежність».

З другого боку, як держава, Україна була на той час Хлопчиком-мініатюром з мініатюрним, місцями зовсім не сформованим соціально-політичним кістяком, без жодного досвіду самостійного й самодостатнього існування, без чіткої концепції державності, що підсумовувала б сподівання і орієнтації широких верств населення.

Таке химерне поєднання гігантського та мініатюрного, зужитих і недоформованих структур перекинуло Україну горілиць і зробило нерухомою (4, С. 3, 6.). На жаль, надзвичайно влучна метафора.

3. Недосконала організація державної влади в Україні, незавершеність розподілу функцій між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, прорахунки вищого керівництва.

Якщо перші два блоки причин обумовлюють наше відставання від західних країн, то третій пояснює, чому ми залишилися позаду багатьох держав СНД, які стартували з нами в рівних умовах.

Україна завершує перший етап перехідного періоду, етап, який умовно можна назвати **романтичним** (проголошення незалежності та набуття атрибутів державності); їй конче необхідно зараз рішуче перейти до другого етапу — **прагматичного**, етапу соціально-економічного влаштування. Запізнення з цим вирішальним кроком і є основною причиною загострення ситуації в країні. Наступає пора прийняття кардинальних рішень.

Перші місяці діяльності Президента Л. Кучми були часом не лише дій, спрямованих на підтримку безаварійності функціонування зношених механізмів життєзабезпечення України, вони були періодом накопи-

чення сил, аналізу реального стану справ, ґрунтового опрацювання майбутніх реформ, внесення суттєвих коректив у внутрішню і зовнішню політику.

11 жовтня 1994 р. стало для Президента своєрідним Рубіконом. Саме в цей день у виступі на сесії Верховної Ради України Л. Кучма дав свою відповідь на два класичні питання: «Яка спадщина нам дісталась?» і «Що робити?»

З'ясування першого питання конче необхідне було для чіткого розуміння як **стартових можливостей**, так і того **рубежу**, починаючи з якого новоутворені владні структури беруть відповідальність за сьогоднішнє та майбутнє народу України.

Так яка ж спадщина нам дісталась?

Перехід від адміністративно-директивної до ринкової економіки, від загальносоюзного економічного комплексу до власної економічної системи не міг бути безболісним. Це переконливо підтверджує і досвід інших країн. Але те, що сталося з економікою України, не має історичних аналогів.

У 1991 — 1993 рр. вироблений національний дохід скоротився на 39%. За роки великої депресії спад виробництва в США не перевищував 25%. У СРСР під час другої світової війни найнижча позначка падіння промислового виробництва складала 30%...

Експерти Світового банку аргументовано твердять, що рівень інфляції в Україні в 1993 р. був найвищим у світі...

За даними фахівців Українського фонду підтримки реформ, тінювий сектор економіки України сягнув на кінець літа 1994 р. 60%. Монетарна маса, що перебувала поза банківським обігом і заважала державному регулюванню й контролю, з лютого до бересня становила 40%...

Катастрофічно впав життєвий рівень народу. Порівняно з 1991 р. купівельна спроможність населення зменшилась майже в 5 разів, її рівень у 2,5 раза менший, ніж у Росії... (15, 13 жовтня 1994 р., 3, 8 грудня 1994 р.).

Як зазначав у своєму зверненні до Верховної Ради України Президент: «Ми можемо стати першою у світі країною, яка виявилася неспроможною впоратися з власним промисловим та військово-технічним потенціалом, створить екологічну небезпеку сусіднім країнам» (15, 13 жовтня 1994 р.).

Щоб уникнути такого розвитку подій і запобігти загальнонаціональній катастрофі, Л. Кучма запропонував вжити рішучих заходів, які на його думку, органічно поєднують невідкладні антикризові дії з реалізацією нової економічної і політичної стратегії.

3. НОВИЙ РЕФОРМАЦІЙНИЙ КУРС: СУТЬ, ОСНОВНІ НАПРЯМКИ, МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ.

Принципово новим у підході до трансформації економіки є відмова Л. Кучми від концептуальної тези «попередня стабілізація і лише згодом реформування» та перехід до формули «прискорене реформування як єдина умова і основний засіб виходу з кризи та економічної стабілізації».

На традиційне питання: Яке суспільство ми збираємося будувати? Президент України відповідає: «Наша мета — утвердження в Україні демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, суспільства, що ґрунтується на історичних традиціях та ментальності нашого народу; на напрацьованих сучасною цивілізацією загальнолюдських цінностях, суспільства, що поступово позбавлятиметься традиційно класово-формаційних ознак, органічно поєднуюватиме в собі працю, талант та капітал, суспільства, де кожен громадянин зможе реалізува-

ти повною мірою свої здібності, суспільства, яке на ділі забезпечувати-
ме права та свободи кожної особи» (15, 13 жовтня 1994 р.).

Команда реформаторів, очолювана Л. Кучмою, переконана, що в органічному поєднанні з реалізацією національно-державних інтересів України ідея розбудови саме такого суспільства зможе виступити як конструктивна консолідуюча сила, здатна повернути до себе всі верстви населення. Безперечно, досягнення поставленої мети — це тривалий процес, який потребує проходження окремих етапів, чіткого визначення принципів пріоритетів, вольової, але зваженої реалізації намічених планів.

Які ж основні напрямки і пріоритетні завдання нового курсу соціально-економічної політики?

1. **Фінансова стабілізація**, що включає зменшення податкового пресу, подолання платіжної кризи, поглиблення банківської реформи.

2. Регульована та контрольована з боку держави поетапна лібералізація цін.

3. Докорінна структурна перебудова виробництва з метою створення ринкової економіки, яка буде базуватись на енергійному приватному секторі.

4. Децентралізація управління економікою.

5. Лібералізація сфери зовнішньоекономічних зв'язків, чітке визначення пріоритетів у регіональному спрямуванні зовнішньоекономічної політики.

6. **Соціальний захист**, що включає докорінні реформи заробітної плати, соціальної допомоги та соціального страхування, передачу через акції у приватне користування населення державного майна (15, 13 жовтня 1994 р.; 17, С. 70, 72).

Запропонована Президентом України ліберально-монетаристська модель реформування ґрунтується на ідеї самодостатності ринку в регулюванні економічних процесів. Безумовно, ця модель має свої плюси і мінуси, на що неодноразово вказувалось і у засобах масової інформації, і під час обговорення у парламенті. Проте сам факт підтримки Верховною Радою реформаційного курсу Президента переконливо свідчить, що практично весь багатоколірний політичний спектр України на боці реформ. Отже, альтернативи реформам фактично немає. Інша справа, який зміст різні політичні сили вкладають у поняття «реформи». Тут амплітуда у визначенні цілей, засобів, темпів надзвичайно велика.

Перші кроки виконавчих владних структур на шляху реформ були швидкими і рішучими. Одна за одною виходять урядові постанови про підвищення зарплат, пенсій і стипендій (№ 720—728); про лібералізацію цін (№ 733); про лібералізацію експорту (№ 734). Крім цього, Національний банк України видав постанову № 174 про уніфікацію курсу валют і монетаристські методи стримування інфляції. Проте, на нашу думку, рішучість реформаційного жовтневого залпу значною мірою була зумовлена тим, що принциповою вимогою Міжнародного валютного фонду, який вже 26 жовтня надав Україні першу частину позики, була саме лібералізація цін.

Назрілі соціально-економічні перетворення надзвичайно гостро поставили питання про політичну владу в країні, адже саме вона є тим вузлом, у якому переплітаються всі проблеми, оскільки політика є концентрованим виразом соціально-класових інтересів і водночас засобом їх задоволення.

Ключовим елементом механізму реалізації нового реформаційного

курсу є міцна, впливова і відповідальна виконавча влада, тому державно-політична реформа — це їй вихідна ланка, з якої слід починати, аби послідовно вирішити весь комплекс проблем, що постали перед суспільством в усіх сферах: економічній, політичній, правовій, моральній, екологічній тощо.

Як вже зазначалось, дострокове припинення діяльності Верховної Ради України дванадцятого скликання і проведення виборів у березні — квітні 1994 р. поклало початок оновленню вищих органів влади, змінам у всій політичній сфері, де накопичилось чимало проблем і протиріч, що не дають суспільству динамічно просуватись вперед.

Які ж це проблеми?

1. Україна ще й досі не має цілісної і ефективної системи влади, що відповідала б сучасним тенденціям розвитку, конкретно-історичним умовам, тенденціям і менталітету народу. Тут ми маємо цілий ланцюжок протиріч: незавершеність розподілу функцій між законодавчою, виконавчою і судовою владою зумовлює неузгодженість і суперечливість як різних гілок влади, так і їх внутрішньої організації, що веде до взаємного дублювання функцій, провокує протистояння, зумовлює падіння авторитету влади та втрату нею контролю за суспільними процесами.

2. Відсутність міцної правової бази для реформування. З моменту проголошення незалежності Верховна Рада України створила певну законодавчу базу, уряд — деякі механізми роздержавлення, приватизації і демонополізації власності та виробництва. Але для масштабних радикальних перетворень цього явно недостатньо. Тому однією з болючих точок є питання конституційного розвитку держави. З прийняттям нової Конституції ми істотно відстали майже від усіх республік колишнього СРСР. Звичайно, чинна Конституція України у теперешній редакції — це не Конституція 1978 р., адже до неї внесено понад 200 поправок. Але якщо ми поставили завдання будувати демократичну правову державу, нам потрібна нова Конституція. Цей проект був підготовлений Верховною Радою України минулого скликання і всенародно обговорений. Висловлено більш як 50 тис. пропозицій і зауважень до проекту, які значною мірою були враховані Конституційною комісією (2, 21 жовтня 1994 р.). Зараз завдання полягає у прискоренні конституційного процесу.

«Західна людина сприймає демократію у рамках диктатури законів, — сказав у своєму інтерв'ю один з канадських бізнесменів. — Цих законів в Україні не було і до сих пір немає..., тому тимчасово утворилось демократичне беззаконня» (10, 31 березня 1995 р.). На жаль, раціональне зерно в наведених словах є, про що красномовно свідчать численні розбіжності між чинною Конституцією і новими законами, норми яких суперечать їй, а це фактично підриває принцип законності. Ситуацію ускладнює і відсутність Конституційного суду, який мав би захищати діючу Конституцію.

3. Невідкладного вирішення вимагають складні проблеми територіального устрою і територіальної єдності України. Духовно-ідеологічна орієнтація на цінності відносно незначної частини населення залочувала, на жаль, процес відчуження Лівобережжя, Придніпров'я та Півдня України від самої української держави. Цей процес набув особливої гостроти з погіршенням соціально-економічного становища населення. Експерти передбачають, що розвинуті в економічному відношенні регіони посилюватимуть вимоги автономії, тим більше, що це відповідає інтересам місцевої політичної еліти.

На першому етапі мова йтиме про автономію (федералізацію) у складі України, але подальші невдачі в економічній сфері та ігнорування настроїв людей можуть обумовити перехід до наступного етапу — виділення в самостійну територію (республіку) і вступ у федеративні стосунки з Росією. Подібний розвиток подій підсилює в сусідніх країнах настрої щодо зазіхань на окремі частини української території.

За цих умов владним структурам вкрай необхідно толерантно ставитись до усього спектру інтересів, традицій, культур народів, що населяють Україну. Насилля тут неприпустиме. Необхідно знайти розумний компроміс між унітарними і федералістськими принципами — надання широких повноважень місцевим органам влади, створення вільних економічних зон та ін. (12, с. 142 — 143).

Перераховані блоки проблем, на нашу думку, переконливо свідчать про нагальність **державно-політичної реформи** як ключової ланки реформування всього суспільства. Важливим кроком у напрямку реалізації цієї реформи стало обговорення у грудні 1994 р. українським парламентом проекту Конституційного Закону про владу та місцеві органи самоврядування.

Виступаючи 22 грудня у Верховній Раді, Президент України Л. Кучма з тривогою констатував: «Недосконала організація державної влади, незавершеність розподілу функцій між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади — одні з головних перешкод на шляху до економічної стабілізації... Фактично Україною сьогодні не править ніхто. Кожен тягне «ковдру на себе», залишаючи осторонь інтереси народу, практичні питання управління господарством...» Саме тому, на думку Президента, «Закон про владу має стати своєрідною конституційною угодою всіх гілок влади щодо розподілу сфер компетенції» (2, 24 грудня 1994 р.).

На жаль, дискусія з приводу Закону про владу, без прийняття якого фактично неможливо досягнути помітних позитивних зрушень у реформуванні суспільства, затяглась на довгі місяці. Нагальна необхідність розподілу влади в принципі сумнівів не викликає. У політичному плані суть дискусій зводиться до вибору форми державного правління, простіше кажучи, фактично шукається відповідь на питання: який президент потрібен країні — «сильний», «слабкий» чи «помірковано сильний»?

Серйозною перевагою «сильного президента» є можливість створення ним стабільності, основний недолік — надмірна концентрація в одних руках виконавчої влади; більше того, «сильний президент» здатний перешкоджати законодавчій діяльності парламенту.

На сьогоднішній день Закон про владу прийнято Верховною Радою України у другому читанні (з 56 його статей схвалено 31) і ведеться інтенсивна підготовка до наступного етапу, передбаченого регламентом. В цілому робота над проектом йде надзвичайно важко і складно. Передусім тому, що спокійній виваженій праці над цим основоположним документом заважали і заважають надмірна заідеологізованість та політична заангажованість.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ДОСВІД ПЕРШИХ КРОКІВ РЕФОРМУВАННЯ

Підсумки соціально-економічного розвитку України на квітень 1995 р. суперечливі і неоднозначні. Це, очевидно, пояснюється тим, що вони є безпосереднім результатом хитросплетіння двох чинників: з одного боку — успіхів і прорахунків у планах і діях владних структур періоду президенства Л. Кравчука, а з другого — ступенем обґрунтованості і послідовністю здійснення реформаційного курсу Л. Кучми.

Які ж результати перших кроків реформ?

Безумовно, певні зрушення відбулись: поруч із різким загостренням кризових явищ у економіці України зародився ряд позитивних тенденцій:

1. Уповільнення темпів падіння основних показників промислового виробництва.

Якщо в першому кварталі 1994 р. обсяг промислового виробництва зменшився на 38,4%, а продуктивність праці у промисловості — на 32,4%, то у першому кварталі 1995 р. катастрофічне падіння показників трохи загальмувалось і становило відповідно 12,1% та 4,1% (16, 11 мая 1995 г., с. 23).

2. Часткова грошова стабілізація. Якщо за 1993 р. ціни споживчого ринку зросли більше ніж у 100 разів, то у 1994 р. — у 5 разів. Уповільнення більше ніж у 20 разів темпів інфляції є доказом виходу економіки зі стану гіперінфляції.

3. Певні позитивні структурні зрушення. Якщо у 1993 р. матеріаломісткість виробництва зросла на 8,8%, то у 1994 р. — 0,6% знизилась. Завдяки цьому в структурі суспільного продукту вперше за останні 4 роки збільшилась частка національного доходу.

4. Суттєве прискорення темпів зовнішньоторговельного обороту.

У порівнянні з 1993 р. він збільшився на 3,5 млрд. доларів, або на 14,9%, що є найбільш високим показником річного приросту зовнішньоторговельного обороту серед країн СНД. Україна зараз належить до числа лідерів серед них щодо розвитку зовнішньоторговельного обороту з країнами далекого зарубіжжя. Від'ємне сальдо торговельного балансу порівняно з попереднім роком скоротилося більше ніж на 600 млн. доларів.

Однак ці позитивні тенденції не варто переоцінювати, оскільки вони ще не набули сталого характеру. Зрушення, спричинені їх дією, — це лише прориви на окремих ланках. На жаль, поки що цих проривів недостатньо для стабілізації економіки. У 1994 р. кризові процеси позначилися найбільшою глибиною. Валовий внутрішній продукт знизився проти попереднього року на 23%, а національний дохід — на 24,5%. Спад виробництва промислової та сільськогосподарської продукції був найбільшим за останні роки (15, 6 квітня 1995 р.).

Ситуація залишилась складною і у першому кварталі 1995 р. Розбалансованість, дефіцит енергоносіїв та інших ресурсів не дали змоги суттєво покращити стан економіки. Валовий внутрішній продукт знизився порівняно з першим кварталом минулого року на 10,6%. Комплексну механізацію та автоматизацію виробництва здійснювало лише кожне 200-е підприємство, нові технологічні процеси запроваджувало кожне 34-е, освоювало виробництво нових видів машин, обладнання і приладів кожне 122-е підприємство (16, 11 мая 1995 г., с. 23). Все це є свідченням того, що реформаційний потенціал реалізовується не на повну силу.

У чому ж полягають принципові причини аритмії та пробуксовування реформаційного курсу?

1. Недостатній ступінь обґрунтованості економічних реформ, їх неповна відповідність сучасним тенденціям розвитку і конкретно-історичним умовам. Уже в ході розгортання реформаційного процесу політична опозиція, ряд науковців і сама практика вказали на ряд суттєвих недоліків ліберально-монетаристської моделі реформування: по-перше,

ринку не може регулювати ціни природних монополістів; по-друге, глибокі структурні зміни не можливі на основі ринкових стимулів, а лише за допомоги державного програмування; по-третє, ринок погано розв'язує соціальні проблеми, а також питання невиробничої сфери.

На думку голови Верховної Ради України О. Мороза, «найбільшою стратегічною помилкою першого етапу ринкового реформування була спроба директивно-обвальної заміни державного планування економіки на чисто монетарні інструменти її регулювання, які прийнятні лише для сформованих стабільних ринкових систем... Система ринкового регулювання і державного контролю за ринковим середовищем повинна формуватись упереджувально по відношенню до процесу створення ринкових відносин (2, 8 квітня 1995 р.).

Ряд експертів вважає, що, дотримуючись ліберально-монетаристської моделі реформування, українські реформатори залишили поза увагою інші варіанти трансформування економіки. Зокрема, вказують на інституціональну модель та її відгалуження — кейнсіанську та соціал-реформістську, які передбачають державне регулювання ринкових відносин та мають чіткіше соціальне спрямування. На думку частини економістів, з огляду на ситуацію в Україні певний інтерес становить і нееструктуралістська модель, яка спирається на еволюційне просування до ринку і з успіхом застосовувалась у деяких країнах «третього світу», що сьогодні відзначаються динамічною економікою (9, С. 67).

2. Повільне формування правової бази реформування, неврегульованість важливих сфер суспільних відносин. Не встигають за вимогами часу ні Президент, ні уряд, ні парламент. Так, для реалізації нової економічної політики, проголошеної в жовтні 1994 р., необхідно було розробити і прийняти 77 законів. На квітень 1995 р. прийнято лише 7. (15, 6 квітня 1995 р.).

3. Невирішеність питання про розподіл влади не дає змоги органічно координувати діяльність законодавчих та виконавчих органів; сформувати жорстку виконавчу вертикаль та відновити на цій основі керіваність соціально-економічними процесами.

«Сьогодні, на жаль, — у тривогому констатувє народний депутат М. Чечетов, — у вищих ешелонах державної влади, якщо скористатися з шахової термінології, склалася практично патова ситуація, коли уряд або виконавча влада не може рухати вперед процес реформ через відсутність відповідної законодавчої бази, а парламент через власну політичну роз'єднаність, різне бачення шляхів виходу з кризи, незгоди з окремими діями урядових структур блокує прийняття тих чи тих законодавчих актів» (2, 22 березня 1995 р.). З огляду на реальний стан справ мимоволі погодимся з поетом:

В нас що не крок — то чвари і гризня,

Гризня, яка нас нищила віками.

А ми і досі чубимось щодня

І душим волю власними руками (18, С. 45).

Безумовно, ні одна політична система «не любить» конфліктів. Але з політичних протистоянь необхідно цивілізовано виходити. Західні «конфліктологи» неоднаразово підкреслюють думку про те, що вирішенням конфлікту є не перемога однієї з сторін, а фактичне зняття ситуації протистояння, досягнення компромісу. Іншими словами, суть урегулювання конфліктів у взаємній гарантії терпимості до інтересів, цінностей і поглядів сторін, що протистоять одна одній (14, С. 130).

На нашу думку, поділ влади необхідно здійснити за допомогою правових інструментів, причому таким чином, щоб кожна з гілок влади виконувала тільки свою функцію, а в сукупності вони служили б розумному обмеженню один одного. Але здійснити цей план можна буде лише після певної ідеологічної конвергенції (зближення) конфліктуючих сторін — Президента і Верховної Ради України.

4. **Опір реформам з боку опозиційних сил**, які обстоюють інші шляхи розвитку України або просто не зацікавлені у проведенні реформацийного курсу і виведення країни з кризи.

5. **Недосконалий механізм соціальних компенсацій**, пов'язаних з лібералізацією цін не тільки не дав змоги розширити соціальну базу ринкових реформ, а й суттєво підірвав її, чим поставив під знак питання масову підтримку реформацийного курсу.

Таким чином, цілком очевидно, що реформи потребують корекції, що і проакцентував 4 квітня 1995 р. у своєму Зверненні до Верховної Ради України Л. Кучма. Корекція має йти по лінії посилення керованості економікою, подолання повзучої кризи державної влади, активізації соціальної політики та ін. (15, 6 квітня 1995 р.).

Як уже зазначалось, Україна переживає перехідний період, а це свідчить, як підкреслюють історики і політологи, про хиткість, неостаточність існуючої державності, її перехідний характер між «бути» чи «не бути». Фактично вся українська ситуація сприймається у термінах незакінченої боротьби за незалежність чи принаймні за збереження незалежності (11, С. 40).

Аритмія, пробуксовка, гальмування реформ загрожують поглибленням системної кризи суспільства, що продовжує реальну загрозу появи ряду **негативних тенденцій**: поступового витіснення України на периферію світового господарства; встановлення її технологічної та фінансової залежності від інших держав; перетворення країни на сировинний додаток та територію для розміщення екологічно шкідливих виробництв. Все це означає не що інше, як створення умов для неокolonіального статусу України, обмеженої політичної самостійності та суверенності у вирішенні не тільки міжнародних, але й внутрішніх проблем.

Таким чином, на нашу думку, для суверенної, незалежної України альтернативи реформам немає, але є альтернативи у рамках реформ.

Україна на переломі. Зараз її майбутнє цілком залежить від далекоглядності та рішучості лідерів, толерантності та зваженості у діях різних політичних сил, єдності та віри у власні сили народу.

Квітень 1995 р.

Джерела та література:

1. Власюк О., Парахонський Б., Пирожков С. Людський вимір: реалії і перспективи України // Політика і час. — 1995. — № 2.
2. Голос України (газ.)
3. Демократична Україна (газ.)
4. Дергачов О., Макеєв С. Три роки української незалежності: тенденції суспільного розвитку // Політична думка. — 1994. — № 4.
5. Кремень В. Г., Базовкін Є. Г., Білоус А. О., Міщенко М. Д., Небоженко В. С., Ситник П. К., Шиловцев Ю. В. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки. Наукові доповіді Національного інституту стратегічних досліджень. — К., 1994. — Вип. 25.
6. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. — К., 1994.
7. Літературна Україна (газ.).

8. Полохало В. Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні // Політична думка. — 1994. — № 3.
9. Поповкін В. Українська версія економічної реформи. Риторика і дійсність // Віче. — 1994. — № 2.
10. Республіка (газ.).
11. Рябчук М. Демократія та «партія влади» в Україні // Політична думка. — 1994. — № 3.
12. Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір. Наукові доповіді Національного інституту стратегічних досліджень. — К., 1994. — Вип. 22.
13. Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. — 1994. — № 12.
14. Технологин политической власти: Зарубежный опыт. — К., 1994.
15. Урядовий кур'єр (газ.).
16. Финансовая Украина (газ.).
17. Шпек Р. Шляхи стабілізації та реформування економіки України // Віче. — 1994. — № 2.
18. Щегельський П. Козирна гра. Поема // Сучасність. — 1994. — № 12.

